

διαμόρφωσην των
οικονομικών
μνηστικών

ΕΡΕΥΝΑ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΠΡΕΓΙΑΝΝΗ
Ιστορικός

το παράδειγμα της χρηματιστηριακής αγοράς

Οι απαρχές της διαπραγμάτευσης χρηματιστηριακών αξιών (φυσικά στην πρωτογενή μορφή τους) ανιχνεύονται στο λονδρέζικο City, του 17ου αιώνα: οι πρώτες μετοχικές εταιρείες εντοπίζονται στην Αγγλία, με χαρακτηριστικό αφετηριακό παράδειγμα την Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών. Στα τέλη του αιώνα οι εταιρείες με διαπραγματεύσιμους τίτλους ανέρχονται σε 140, ενώ ήδη το 1697 η αγγλική κυβέρνηση παρεμβαίνει με νομοθετική πράξη στο έως τότε αυτορυθμιζόμενο σύστημα του Stock Exchange: η κοινοβουλευτική έρευνα έκρινε ότι ο αρχικός στόχος του χρηματιστηρίου είχε ήδη διαβρωθεί από την ανεξέλεγκτη δραστηριότητα των μεσιτών εις βάρος των αφελών επενδυτών της εποχής⁽¹⁾. Τα κερδοσκοπικά φαινόμενα θα ενταθούν στην αγγλική χρηματιστηριακή αγορά κατά το 18ο αιώνα, με αποκορύφωμα την πρώτη σοβαρή κρίση του 1720, που είχε ως αξία τη μετοχή της Εταιρείας των Θαλασσών του Νότου. Με ονομαστική αξία τις 128 λίρες ανά μετοχή, η τιμή της ανήλθε σε 1.050 λίρες τον Ιούνιο του 1920, αλλά το Δεκέμβριο του ίδιου έτους καθηλώθηκε στις 124 λίρες. Επρόκειτο για ένα πραγματικό σκάνδαλο, στο οποίο ήταν αναμεμειγμένα μέλη της αγγλικής κυβέρνησης και το οποίο είχε αρνητικό αντίκτυπο στις εργασίες του City καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου αιώνα⁽²⁾.

Η παραπάνω παράθεση γεγονότων δεν έχει, στο πλαίσιο του παρόντος κειμένου, παρά υπαινικτικό χαρακτήρα: ο θεσμός του χρηματιστηρίου οπωσδήποτε δεν αποτελεί καινοφανές στοιχείο της σύγχρονης οικονομικής και

κοινωνικής ζωής, καθώς *sui generis* συνδέεται με την ανάπτυξη των καπιταλιστικών οικονομικών μηχανισμών. Αν και η συγγενική ανάπτυξη των τραπεζικών εργασιών κατά το απότερο ευρωπαϊκό παρελθόν έχει γίνει ήδη αντικείμενο αναλυτικών μελετών⁽³⁾, εκλείπει μια συνολική και συγκριτική οπτική επί του πρώϊμου “χρηματιστηριακού” κλάδου των δυτικοευρωπαϊκών οικονομιών. Άλλα και όσον αφορά περισσότερο πρόσφατες εποχές, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου η επιμέρους ιστορία των ανά τον κόσμο χρηματιστριών παρεισφρύει ως δευτερεύον τμήμα σε γενικότερες –οικονομικού ή ιστορικού τύπου– μελέτες. Ωστόσο, η ανάλυση της διαχρονικής συμπεριφοράς του κάθε οικονομικού οργανισμού είναι εκείνη που καθιστά δυνατή την προβολή προς το μέλλον, μέσω της καταγραφής της δυναμικής αλλά και του εντοπισμού των αδυναμιών. Πολύ μακριά από ένα τέτοιο στόχο, επιχειρείται εδώ μια πρώτη καταγραφή σκέψεων, αναφορικά με τη διαχρονικότητα των χρηματιστηριακών αγορών και τη συνεισφορά τους στην εμπέδωση εθνικών οικονομικών στρατηγικών. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή.

1 Έλληνες της διασποράς στα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια

Η οικονομική δραστηριότητα του υπό την οθωμανική κυριαρχία ελληνισμού ξεδιπλώνεται, ακολουθώντας τους μηχανισμούς της ευρωπαϊκής οικονομίας: κατά συνέπεια, η προεία προς τη συγκρότηση εθνικής οικονομίας ιχνηλατείται και μέσα από την εξοικίωση των μελών της Διασποράς με την άνθιση των νέων δομών, καθώς το ατομικό μεταλλάσσεται σε σύλλογικό, και vice versa.

Aε' – “αἱ τιμαὶ ὅς τὰν πραγμάτων ἀνεβαίνουν καὶ κατεβαίνουν δὲν στέκονταν ποτὲ εἰς μίαν στάσιν”*

Κατά το 18ο αιώνα, το Λονδίνο δεν έχει ακόμη εξελιχθεί σε οικονομική μητρόπολη, μιας και την πρωτοκαθεδρία στη χρηματιστηριακή αγορά κατέχει η ολλανδική πρωτεύουσα, το Χρηματιστήριο της οποίας διακρίνεται από έντονα μεταπρατικό χαρακτήρα. Η εμπορική διάσταση της ολλανδικής οικονομίας προσελκύει Ελληνες πραματευτές, κυρίως από τη Χίο, τη Σμύρνη και τη Ζαγορά της Ηπείρου. Η ελληνική παροικία του Αμστερνταμ, κατά το 18ο αι-

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

ώνα, λειτουργεί ως μεταπρατική μονάδα, εισάγοντας πρώτες ύλες (το βαμβάκι και κυρίως είναι απαραίτητο στην ολλανδική υφαντουργία) και εξάγοντας αποικιακά προϊόντα. Μέλος της εμπορικής παροικίας του Αμστερνταμ θα αποτελέσει για κάποια χρόνια (από το 1771 έως το 1777) και ο Αδαμάντιος Κοραής, η πρώτη επαφή του οποίου με την ευρωπαϊκή δύση συντελείται με αφορμή το εμπόριο: μετέχοντας σε συντροφία της Σμύρνης, στέλνεται στην ολλανδική πρωτεύουσα, ως αντιπρόσωπος της. Η εμπορική εργασία εμπεριέχει και τη διαπραγμάτευση της τιμής των εμπορευμάτων στο Χρηματιστήριο, τη Μπούρσα κατά την έκφραση των Ελλήνων εμπόρων της εποχής: "... κατ ενται ^{TM} μπούρσα κάθε μέρα τε μεσημέρι γεμάτη ἀπε 4 ≤ως 5 χιλιάδες κατ βοϊζει ἰμιλάντας ... κατ κάθε κολόννα γράφει τδ πουλοῦντε κατ τδ αγοράζοντες ἀκεῷ ... Οἱ Ρωμαῖοι στέκοντες στη No 10 τῆς κολόννας ..."⁽⁴⁾.

Αδαμάντιος Κοραής

Τα βήματα του Κοραή οδηγούν, λοιπόν, το μετέπειτα σοφό φιλόλογο, στο Ναό του Κερδώου Ερμή. Φαίνεται, μάλιστα, πως η καθημερινή παρουσία στη μεσημεριανή “συνεδρίαση” του Χρηματιστηρίου ήταν έντονα συνυφασμένη με την κοινωνική υπόσταση του εμπόρου, καθώς ο Κοραής, ενώ στην αρχή παρουσιάζεται ταπεινά ενδεδυμένος, σταδιακά υιοθετεί την πολυτελή ενδυμασία, αφορμή άλλωστε για επιπρόσθετες κατηγορίες από τον παραγιό του Σταμάτη Πέτρου. Είναι ενδεικτικός ο τρόπος που το συγκεκριμένο οικονομικό φαινόμενο καταγράφει τη βαθμιαία ενσωμάτωση του ανατολίτη εμπόρου στη ζωή της ολλανδικής πρωτεύουσας. Παράλληλα, ο εμπορικός περίπλους του Κοραή υποδεικνύει ότι το πέρασμα από το οικονομικό πεδίο συνιστά μια μορφή προσέγγισης νεωτερικών συμπεριφορών. Πράγματι, δεν αργεί να απαγκιστρωθεί από το παραδοσιακό πρότυπο του Ελληνα εμπόρου, επιχειρώντας να απαλλαγεί από τις δαπανηρές μεσιτίες των μεταπολητών και ιδρύοντας ιδιόκτητη βιοτεχνική μονάδα τοσχινων υφασμάτων⁽⁵⁾. Οι νεωτερικές αυτές στρατηγικές εγγράφονται στον ευρωπαϊκό οικονομικό ορθολογισμό και καταγράφουν τη ριζική απομάκρυνση από το εθνικό τυπικό του ανατολίτη εμπόρου⁽⁶⁾. Η ρήξη του Κοραή με τα υπόλοιπα μέλη της εταιρείας είναι αναπόφευκτη, οδηγώντας στην αναίρεση της κανονικής ανταπόκρισης ανάμεσα στη σημυνιώτικη βάση και το παράρτημα του Αμστερ-

Η “μπούρσα” των Αμστερνταμ στην λειτουργία. (Σταμάτη Πέτρου, Γράμματα από το Αμστερνταμ – Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη).

νταμ, με τελικό αποτέλεσμα την υπερχρέωση του τελευταίου. Παρά την ανεπιτυχή της κατάληξη, η επιχειρηματική πρακτική του Κοραή υποδηλώνει την προσέγγιση ορθολογικών οικονομικών προτύπων. Καθώς ο πλούτος αποτελεί κάθε άλλο παρά απαξία για τον εκκολαπτόμενο διανοούμενο, η σταδιακή προσέγγιση της έννοιας της προόδου συντελείται ακριβώς μέσω του οικονομικού. Δεν είναι άσχετη με τις παραπάνω παρατηρήσεις, η ύστερη έγνοια του Κοραή για διάδοση των κλασικών θεωριών της πολιτικής οικονομίας στην Ελλάδα, καθώς πιστεύει ότι η οικονομική επιστήμη θα συνεισφέρει στην πρόοδο του έθνους⁽⁷⁾.

B. "... φρόντισε ν' ἀνοίξῃς πόρταν πλονσίου τινες ΑΕΕβραίουν δια να κάμνῃς ἀργασίας χρηματιστικας μαζί του καδ ὁφες τοῖς Ελληνας να παραδέρνουν με τα δέθεν ἀμπορικά των..."**

Με την αυγή του 19ου αιώνα και την ενηλικίωση της βιομηχανικής επανάστασης, ο διαμεσολαβητικός ρόλος των ελληνικών κοινοτήτων της διασποράς, όσον αφορά το μεταπρατικό εμπόριο, συρρικνώνεται. Εαν κατά τον προηγούμενο αιώνα, ο μηχανισμός που φέρει σε επαφή τους Ελληνες εμπορευόμενους με την ευρωπαϊκή οικονομία ωθείται από την παραδοσιακή πρόσληψη της οικονομικής δραστηριότητας, ο 19ος θα σημάνει την ένταξη των επιχειρηματιών της διασποράς –τουλάχιστον ορισμένων εξ αυτών– στις δομές μιας νέας οικονομίας, όπου πρωτοστατούν οι χρηματιστηριακού τύπου εργασίες. Το City έχει πλέον παγιώσει τη θέση του ως οικονομική μητρόπολη της Ευρώπης⁽⁸⁾, αναδεικνύεται δε, σε διεθνές χρηματιστηριακό κέντρο όπου η διαπραγμάτευση κρατικών χρεωγράφων έχει πλέον αναπτυχθεί σε οργανωμένη, μολονότι κλειστή και προσανατολισμένη στον τραπεζικό τομέα, αγορά⁽⁹⁾. Η οικονομική και δημογραφική επέκταση του Λονδίνου, σε βάρος των υπολοίπων αγγλικών πόλεων, υπαγορεύει τελικά το σχηματισμό της εθνικής αγοράς, με άξονα τη βρετανική πρωτεύουσα⁽¹⁰⁾. Υπό αυτό το πρίσμα, η συγκρότηση της εθνικής οικονομίας συμβάδισε με την οικονομική και τεχνολογική πρόοδο, διεύρυνε δηλαδή παρά συρρίκνωσε την κλίμακα πάνω στην οποία λειτουργήσαν οι ανθρώπινες κοινωνίες⁽¹¹⁾. Σ' αυτό τον κόσμο καλούνται να δράσουν –άλλοτε περισσότερο, άλλοτε λιγότερο επιτυχημένα– οι Ελληνες της Διασποράς, σε μια δηλαδή περιβάλλοντα ατμόσφαιρα που σιγά σιγά ανακαλύπτει το φιλελευθερισμό.

Η προσωπική μαρτυρία του Ανδρέα Συγγρού, με την υποκειμενικότητα αλλά και τη ζωντάνια της, κατοπτρίζει την ατομική οπτική, μέσω της οποίας τα

Ανδρέας Κ. Συγγρός (1823-1899)

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

οικονομικά φαινόμενα εσωτερικεύονται και αποκτούν μια βιωματική διάσταση. Ο χιώτης επιχειρηματίας μετέχει ενεργά και επιτυχώς στις οικονομικές πραγματικότητες που τον περιβάλλουν, ενώ η απόφασή του να συγγράψει απομνημονεύματα (να κοινοποιήσει και άρα να τονίσει τα ατομικά του βιώματα) δεν μπορεί να υπάρξει παρά εντός της φιλελεύθερης ιδεολογίας. Σύμφωνα με την παρατήρηση του κ. Σπύρου Ασδραχά, μια από τις συμβολές των απομνημονευμάτων είναι ότι επιτρέπουν να διερευνηθούν και να κατανοηθούν οι υπόγειοι μηχανισμοί της αγοράς, στους οποίους ο “αυτοβιογραφούμενος” εμπλέκεται ως οικονομικού τύπου συντελεστής⁽¹²⁾. Ο Συγγρός, ακολουθώντας τη δυναμική της εποχής του, μας οδηγεί στο Λονδίνο, όπου φθάνει, για πρώτη φορά ως επιχειρηματίας, το 1871. Ο γαλλογερμανικός πόλεμος τον βρίσκει με μεγάλο αριθμό ενεχυριασθέντων τούρκικων χρεωγράφων, των οποίων την εκκαθάριση πρέπει να μεταφέρει (εαν θέλει να αποφύγει την πτώχευση) από το Χρηματιστήριο του Παρισιού, που παρουσίαζε ύφεση λόγω του πολέμου, σ' εκείνο του Λονδίνου. Παρά την κλειστή οργάνωση της λονδρέζικης χρηματαγοράς και παρά τη δυσχερή οικονομική θέση στην οποία βρίσκεται, δεν θα αντιμετωπίσει πρόβλημα εισαγωγής στον επιχειρηματικό μικρόκοσμο, λόγω των προσωπικών του σχέσεων με τους εκεί εγκατεστημένους Ελληνες χρηματιστές και εμπορευόμενους. Πρώτα-πρώτα γίνεται δεκτός στην εμπορική λέσχη Baltic “ερδος ἀμπορικές λέσχης συνδυαζούσης τεν κοινβέντα μη παντός ε δους ἀμπορικάς, τραπεζικας καδ χρηματιστικας ἀργασίας. |ΕκεӦ μεταβαίνων τις, ..., ἀδύνατο χωρδς να •πάγ÷η ε σ τε Χρηματιστήριον j ε σ τα ε δικα παζάρια, να ἀκτελέσ÷η πλᾶξιν δια τ xν ἀκεӦ συρρεόντων παντοίων μεσοτ xν καδ πρακτόρων καδ ἀπ' εέθειας να συνεννοηθ÷έ μετα τραπεζιτ xν καδ ἀμπόρων περδ πάσης τους •ποθέσεως”⁽¹³⁾. Απ' ό.τι φαίνεται, ο άτυπος χαρακτήρας των χρηματιστηριακών συνεδριάσεων στο Λονδίνο του 17ου και η ημεπίσημη μορφή τους στις αρχές του 18ου αιώνα⁽¹⁴⁾ συνεχίζει να υφίσταται, παράλληλα με την επίσημη λειτουργία του Χρηματιστηρίου.

Στο Baltic ο ορθολογιστής Συγγρός θα αναρωτηθεί για την ψυχορότητα με την οποία τον αντιμετωπίζουν, κατ' αρχήν, οι υπόλοιποι Ελληνες επιχειρηματίες: “δμαθον [γράφει για την επιφυλακτική στάση που κράτησε ο Μ. Ζαρίφης απέναντί του, όταν συναντήθηκαν στην αγγλική λέσχη] Ιτι, Ιτε ψυχρός μη •πεδέχετο κατα πρότον, τε ὥπραττε φοβούμενος μις ἀπιδεῖξ÷η τας •πάροχουνσας στενάς σχέσεις τοӦ καταστήματός του μετα τοӦ δικοӦ μου καδ θεωρηθ xσιν οι Ζαρίφηδες συγχρωτιζόμενοι μεθ' ™μ xν τ xν ε σ κατάστασιν μονφλούζικην. |Αλλ' ρτο θέλημα ΘεοӦ ἀν βραχεӦ χρόνιω να θεωρ÷έ συμφέρον αέτδ x τε κονδούνισμα δεξια καδ ἀριστερα τ xν σχέσεών μας”⁽¹⁵⁾. Ωστόσο ο Συγγρός δεν θα αργήσει να υπερνικήσει την οικονομική δυσπραγία, με την ουσιαστική βοήθεια που του προσέφερε η στενή συνεργασία με τον εβραϊκό τραπεζικό οίκο Bischoffsheim και Goldschmidt⁽¹⁶⁾. Ο επιχειρηματίας, με την οξυδέρκεια του hominis economici

Το κτίριο της “μπούρσας” των Αμστερνταμ – Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη).

της νέας εποχής, δεν αργεί να αντιληφθεί την ευεργετική επίδραση που έχει η ανάπτυξη των χρηματιστηριακών εργασιών στο σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας: “*Ἐγνώριξον.. τε μεγαλεῖσθαι τὸν ἀντὶ Λονδίνου ἀργαστὸν καὶ τὸν εἴκολιαν καὶ τὸν ἐπλότητα, μεθ' ὃς τελοῦνται αἱ ἀκεῖ συναλλαγαί, ἀλλ' ὅλο τε ἀκούειν καὶ ὅλο τε βλέπειν καὶ πτεσθαι. ... ἀσκέφθη, Ιτι εἰς τοιοῦτον τόπον ἀρκεῖ να ὥχεται τις θέλησιν, δύναμιν καὶ εἴθυτητα εἰς τε ἀργάζεσθαι καὶ πρόοδος εναιτία ζήτημα χρόνου...*”⁽¹⁷⁾.

Πράγματι, κατά το 19ο αιώνα το City, λόγω ακριβώς του διεθνούς προσανατολισμού του, έχει προωθήσει την ανάπτυξη των χρηματοοικονομικών τεχνικών, απλοποιώντας και διευκολύνοντας τις συναλλαγές μεγάλης κλίμακας⁽¹⁸⁾.

Η ενσωμάτωση του Συγγρού στο οικονομικό σύστημα της εποχής του, και επομένως η αποδοχή των όρων του οικονομικού ανταγωνισμού, επιβάλλουν την υιοθέτηση μιας κοιτικής στάσης απέναντι στις επιχειρηματικές τακτικές των Ελλήνων του Λονδίνου: αφ' ενός, κατακρίνει την εμμονή των εκεί εμπορευομένων στις παλαιότερες εμπορικές μεθόδους, η μεταπρατική λογική των οποίων εναρμονίζόταν με την τότε υπανάπτυξη των συγκοινωνιακών μέσων. Απ' την άλλη πλευρά

δε, παρατηρεί με επικριτική διάθεση το γεγονός ότι τα μικρομεσαία στελέχη της παροικίας κατατρίβονται σε χρηματιστηριακή κερδοσκοπία, με αποτέλεσμα την γρήγορη χρεωκοπία τους. Κατά τη γνώμη του, οι οικονομικές δραστηριότητες αυτού του τύπου, δηλαδή τόσο η εμμονή στο εθιμικό πρότυπο του Ελληνα μεγαλεμπόρου, όσο και η μεσοπεία ή η απροκάλυπτη κερδοσκοπία στο Χρηματιστήριο, βρίσκονται εκτός των συγχρόνων οικονομικών δομών. Με ορθολογικό πνεύμα, αντιπροτείνει άλλες μιօρφές επένδυσης για τα ελληνικά κεφάλαια της λονδρέζικης παροικίας: θα μπορούσαν, γράφει, να δημιουργήσουν μεσαίες βιομηχανικές μονάδες σε χώρες υπό ανάπτυξη, όπως η Ρωσία ή η Ελλάδα, να ασχοληθούν με τη ναυτιλία κατά το πρότυπο των Εμπειρίκων ή να επεκτείνουν τους εμπορικούς τους οίκους, ιδρύοντας παραρτήματα στους τόπους παραγωγής και κατανάλωσης των προϊόντων. Είναι εμφανές ότι ο Συγγρός διαφροποιεί τις δικές του οικονομικές στρατηγικές από τις παρωχημένες ή και εν πολλοίς παρασιτικές δραστηριότητες της πλειοψηφίας των Ελλήνων του Λονδίνου.

Παρά την προσωποντρική οπτική της, η διήγηση του Συγγρού εγγράφεται σ' ένα γενικότερο πλαίσιο, το οποίο αρυσταλλώνει τις επιμέρους συμπεριφορές των μικρότερων πολιτισμικών μιօρφωμάτων απέναντι στην προελαύνουσα καπιταλιστική οικονομία. Οπως διαφαίνεται και από τις επιλογές του μικρόκοσμου της Διασποράς, η απάντηση στην αναπόφευκτη διεύρυνση του οικονομικού πεδίου είναι είτε η έκφραση συντηρητικής αντίστασης και αμυ-

Ζωή Καραθεοδωρή-Βαλτατζή (1838-1889)

ντικής αναδίπλωσης μπροστά στο καινούριο, είτε η εναρμόνιση με την εξέλιξη των μηχανισμών και η αποδοχή αλλότριων προτύπων⁽¹⁹⁾. Το γεγονός ότι οι Ελληνες της διασποράς βρέθηκαν εγγύτερα στα ευρωπαϊκά κέντρα των οικονομικών εξελίξεων (και λόγω των συχνών μετακινήσεών τους αλλά και λόγω της αλληλεξάρτησης των οίκων του εξωτερικού με το οθωμανικό κέντρο), συνάδει με τη χωροθέτηση της οικονομικής πρωτεύουσας του ελληνισμού στην Κωνσταντινούπολη, και όχι στην Αθήνα, καθ' όλο τον 19ο αιώνα.

2 οικονομικοί θεσμοί σε εξέλιξη: οι απαρχές της χρηματιστηριακής αγοράς των Αθηνών

Μολονότι το ελληνικό κράτος αποδέχθηκε από πολύ νωρίς τις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού, οι οποίες σφράγισαν τόσο τη νομοθετική όσο και την πολιτική πρακτική των κυβερνήσεων, έως σχεδόν τη δύση του 19ου αιώνα⁽²¹⁾, δεν σημειώθηκε παράλληλη εισαγωγή των προηγμένων χρηματοοικονομικών τεχνικών, ελλείψεις οι οποίες βεβαίως συμβαδίζουν με την αργή οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Η διείσδυση του ομογενειακού κεφαλαίου, κατά τη δεκαετία του 1870, συνιστά μια όψη της προσπάθειας για επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας, ενώ οι απαρχές ευρύτερων χρηματοοικονομικών συναλλαγών συμπυκνώνουν την έξοδο της οικονομίας από την εμβρυώδη φάση. Τα ποικίλα σχέδια, επιτυχημένα ή αποτυχημένα, για την ίδρυση νέων τραπεζών, την εν γένει ανάπτυξη του χρηματοπαπεζικού τομέα και την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου προέρχονται από ομογενειακούς κύκλους, ενώ οι ανταγωνισμοί δεν θα αργήσουν να κάνουν την εμφάνισή τους⁽²²⁾. Ας σταθούμε για λίγο στη σύζευξη των εγχειρημάτων δημιουργίας σιδηροδρόμου και ανάπτυξης των χρηματιστηριακών δραστηριοτήτων. Καθώς η σχέση μεταξύ δυναμικής πολιτικής στο θέμα των σιδηροδρόμων και άνθισης του Χρηματιστηρίου κατά τον προηγούμενο αιώνα, έχει πολυειδώς καταδειχθεί⁽²³⁾, είναι προφανές ότι οι επιμέρους επενδυτικές στρατηγικές συνιστούν απαντήσεις σε αναπτυξιακά αιτήματα.

Στην κάθιδο των ομογενειακών κεφαλαίων προς τον ελληνικό χώρο πρωταγωνιστικό ρόλο παίζει ο Α. Συγγρός⁽²⁴⁾, καθώς εγκαθίσταται μόνιμα στην Αθήνα ήδη από το 1872, ξεκινώντας σχεδόν αμέσως επιχειρηματικές πράξεις με το ελληνικό Δημόσιο. Οπως ο ίδιος επανειλημμένα διαβεβαιώνει, η εγκα-

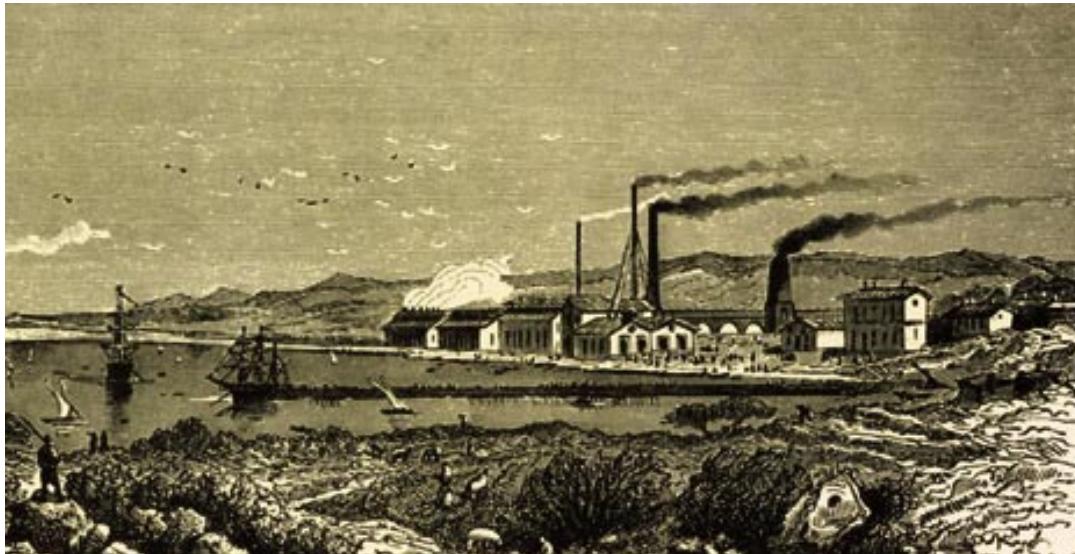
τάστασή του στην ελληνική πρωτεύουσα δεν εσπιάζεται σε επαγγελματικούς λόγους και δεν γίνεται βάσει επιχειρηματικού σχεδίου. Ειναι, ωστόσο, δύσκολο να πιστέψουμε κάτι τέτοιο, καθώς “...σοβαρός φοχισα να σκέπτωμαι περδίδωσεως διωτικές Τραπέζης ἀν Αθήναις, σκοπεν ἀχούσης τεν ἀνάπτυξιν τ ρην ἀμπορικην συναλλαγην ... Σκοπες συγχρόνως της ἀδρύσεως τοιαύτης Τραπέζης θα qto καd ... ἀν γένει ^{TM} ε σαγωγς χοηματιστικην πράξεων καd προετοιμασία δια σύστασιν χοηματιστηρίου, τοU iποίου καd τε ἴνομα qto ἀκόμη δηγνωστον ἀν ΑΕΕλλάδi”⁽²⁵⁾.

A. Ο Λαυριοφάγος ή “δός μου μερικας μετοχας δια να σιωπήσω”***

Η ενεργός και δυναμική εισβολή του Συγγρού στην οικονομική ζωή του ελληνικού κράτους θα εκδηλωθεί κατ’ αρχάς με την ανάμειξή του στην υπόθεση των Λαυρεωτικών, με μια βιομηχανική, δηλαδή, δραστηριότητα: ως αφετηριακή κίνηση, η επιχειρηματική αυτή πράξη αφήνει να διαφανούν οι συναρμογές μεταξύ βιομηχανίας και σχηματισμού τραπεζικού κεφαλαίου στο πλαίσιο μιας υπό ανάπτυξιν οικονομίας⁽²⁶⁾. Τη στιγμή που ο Συγγρός παρεμβαίνει στο Λαυρεωτικό, το ζήτημα έχει ήδη ταλανίσει την ελληνική πολιτική σκηνή, αλλά και την κοινωνία της εποχής, επί δύο περίπου έτη (1871-1873).

Το 1864 ο Ιταλός Serpieri απέκτησε το δικαιώμα εξόρυξης μεταλλευμάτων σε έκταση 10.791 στρεμμάτων στην περιοχή του Λαυρίου, παραχώρηση εκμετάλλευσεως που έγινε στο όνομα της γαλλοϊταλικής εταιρείας Roux-Serpieri⁽²⁷⁾. Στην περιοχή όμως υπήρχαν αργυρούχα απορρίμματα από την εκμετάλλευση των λαυρεωτικών κοιτασμάτων κατά την αρχαιότητα. Πολύ γρήγορα εγέρθη το ζήτημα, εαν η παραχώρηση της εξόρυξης μεταλλευμάτων στη γαλλική εταιρεία, περιελάμβανε επίσης και την εκμετάλλευση των επιφανειακών απορρίμμάτων. Η αντιπολίτευση, με επικεφαλής το Δεληγιώργη, υπεστήριξε ότι στην εταιρεία παραχωρήθηκε μόνο η εκμετάλλευση των υπογείων κοιτασμάτων, ενώ οι εκβολάδες ανήκαν στο Κράτος. Ο Επ. Δεληγιώργης, με τη βοήθεια του αθηναϊκού τύπου, κατάφερε να διογκώσει την αξία των εκβολάδων και την περιεκτικότητά τους σε άργυρο, εις τρόπον ώστε να θεωρηθεί από την κοινή γνώμη ότι η διαβίβαση της ιδιοκτησίας τους στο Κράτος ήταν ικανή να γεμίσει το Δημόσιο Ταμείο και να καταστήσει τον κάθε Ελληνα πολίτη πλούσιο⁽²⁸⁾. Το ζήτημα φθάνει στο Κοινοβούλιο, όπου μετά από μακρές συζητήσεις⁽²⁹⁾ ψηφίζεται από την κυβέρνηση Κουμουνδούρου ο νόμος του 1871, που επιδικάζει στο Δημόσιο την κυριότητα και την εκμετάλλευση των εκβολάδων. Ο Serpieri ζητεί από το ελληνικό Δημόσιο αποζημίωση 15.000. 000 δραχμών, την οποία διεκδικεί μέσω των πρεσβειών, γαλλικής και ιταλικής. Δημιουργείται, λοιπόν, διπλωματικό ζήτημα, το οποίο δεν καταφέρνουν να λύσουν ούτε

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

Το Λαύριο τον περασμένο αιώνα (Από την Εκδοση της ΑΤΕ, το Αρχοντικό της Αγροτικής Τράπεζας).

οι διαδοχικές κυβερνήσεις Κουμουνδούρου και Βούλγαρη αλλά ούτε και η κυβέρνηση Δεληγιώργη. Το 1873 η διπλωματική κρίση βρίσκεται πλέον στο αποκορύφωμά της, πράγμα που προκαλεί την έντονη ανησυχία του Γεωργίου Α'. Σαν από μιχανής θεός, ο Συγγρός καλείται να λύσει το γόρδιο δεσμό του Λαυρεωτικού, έπειτα –όπως μας πληροφορεί ο ίδιος– από παράκληση των πρεσβειών (γαλλικής, ιταλικής καθώς και αυστριακής) αλλά και τη μεσολάβηση του Γεωργίου⁽³⁰⁾. Πράγματι, ο Συγγρός αποφασίζει να εξαγοράσει, μέσω της Τράπεζης Κωνσταντινουπόλεως, τα δικαιώματα της γαλλικής εταιρείας, καταβάλλοντάς της ως αποζημίωση 11.500.000 δραχμές. Παράλληλα, στην υπό σύσταση ελληνική επιχείρηση προσλαμβάνεται και ο Serpieri, υπό την ιδιότητά του ως ειδικού στα μεταλλουργικά, στον καθαρά βιομηχανικό τομέα δηλαδή της επιχείρησης. Στην κυριότητα της ελληνικής, ανώνυμης εταιρείας περιέχονται δευτερεύοντα μεταλλεία καθώς και το δικαίωμα εκμετάλλευσης των εκβολάδων, το οποίο παραχωρείται με καταβολή στο Δημόσιο δικαιώματος 30% επί των καθαρών κερδών. Αργότερα, η κυβέρνηση Βούλγαρη, μπροστά στον κίνδυνο καταστροφής της εταιρείας θα μας πει ο Συγγρός, θα μετριάσει το δικαίωμα του κράτους σε 16%⁽³¹⁾.

Στην ανώνυμη εταιρεία που συστήνει ο χιώτης επιχειρηματίας συμμετέχουν προσωπικά κατά 8% ο ίδιος και οι οκτώ ομογενείς συνεταίροι του, και κατά 28% η Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως. Τα κεφάλαια ορίζονται σε 14.000.000 δραχμές, δημοιμένα σε 100.000 μετοχές, εκ των οποίων οι μισές απορροφώνται από τους συνεταίρους και οι υπόλοιπες δίδονται σε δημόσια εγγραφή, με ονομαστική τιμή 140 δραχμών. Η κερδοσκοπική μέθη που καταλαμβάνει το κοινό, (το οποίο πάντα προσβλέπει στο λαυρεωτικό θησαυρό),

είναι τέτοια που αντί για 50.000, οι πραγματοποιούμενες εγγραφές ανέρχονται σε 600.000 μετοχές⁽³²⁾. Το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας δεν καταφέρνει να διανείμει παρά το 9% επί των πραγματοποιηθεισών εγγραφών, αφού καταβάλει και μέρος των δικών του μετοχών⁽³³⁾. Το επενδυτικό κοινό της εποχής δεν θα αργήσει να καταλογίσει δόλο στον Συγγρό, θεωρώντας τον παρόντομο κατακρατητή των μετοχών της Εταιρείας, ενώ οι πάντες τον κατηγορούσαν (ευθύς αμέσως μετά τη λύση του δαιδαλώδους λαυρεωτικού ζητήματος) ως “•πεξαιρέσαντα τεν ΑΕΕλληνικεν θησαυρόν”. Η ζήτηση οδηγεί σε άμεση υπερτίμηση των λαυρεωτικών μετοχών, την οποία ο ίδιος αποτιμά καταρχάς σε 20 φοράγκα της εποχής.

B. “Λαυριακές μετοχές άπομνημονεύματα”****

Η ήδη από τη γένεσή της υπερτιμημένη μετοχή θα συνεχίσει την ανοδική της πορεία, καθώς οι ανταγωνισμοί των ομογενών για τη διαχείριση της Εταιρείας των Μεταλλουργείων εύλογα θα υποδαυλίσει τις ελπίδες του ελληνικού κοινού για υπέρογκα κέρδη. Εποι, η αρχικά περιορισμένη υπερτίμηση γρήγορα θα φθάσει τις 50, 75 και εκατό δραχμές της εποχής: πλέον δυσμενής για τα οικονομικά συμφέροντα του επενδυτικού κοινού ήταν η ευρέως διαδεδομένη πρακτική της αγοράς των προσωρινών τίτλων των μετοχών, με καταβολές ποσών έναντι. Είναι γνωστή η καθοδική πορεία της μετοχής της εταιρείας του Λαυρίου, καθώς και το κοινωνικό πρόβλημα που δημιουργήθηκε από την πτώχευση μεγάλου αριθμού επενδυτών και την εξανέμιση περιουσιών αλλά και μικροαποταμιεύσεων. Ο αυτοβιογραφούμενος Συγγρός παρουσιάζει τη δική του –ρεαλιστική και οικονομικά ορθολογική– άποψη. Οταν έγινε γνωστή –γράφε⁽³⁴⁾– η τελική συμφωνία αναφορικά με τον περιορισμό των δικαιωμάτων του Κράτους σε 16% επί των καθαρών κερδών της Εταιρείας, αυτόματα το κοινό ανένηψε από τις πλάνες του περί του λαυριακού πακτωλού και “φροντίσε να κατευνάζεται σπουδαίως ^{TM} ίσμε την άγοραστην την μετοχήν”. Τον πανικό ενέτεινε η έλευση των προθεσμιών της καταβολής της δεύτερης και τρίτης δόσεως της αξίας των μετοχών, ακόμη περισσότερο δέ επειδή πλήθος αγοραστών είχε δανεισθεί ενεχυριάζοντάς τες, με την (φρούρια όπως αποδείχθηκε) ελπίδα γρήγορης και κερδοφόρας μεταπωλήσεως. Η διάψευση των προσδοκιών για τα αμύθητα κέρδη τα οποία υποτίθεται ότι θα αποκόμιζε η ελληνική Εταιρεία από την εκμετάλευση των λαυριακών εκβολάδων (προσδοκίες τις οποίες, όπως είδαμε, υπέθαλψε η πολιτική εξουσία), επέφερε τον εκπεσμό των μετοχών της, καθώς οι πάντες έσπευδαν να τις πωλήσουν. Οπως είναι φυσικό, τόσο το κοινό όσο και ο αθηναϊκός τύπος θεώρησαν ως υπεύθυνο για το

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

χρηματιστηριακό φιάσκο τον Συγγρό, τον επονομαζόμενο και “Λαυριοφάγο”. Παρότις περιπέτειες, είναι φανερό ότι τα μεταλλεία του Λαυρίου θέτουν σε κίνηση δύο μηχανισμούς, οι οποίοι και σημασιοδοτούν την είσοδο της ελληνικής οικονομίας σε μια εφηβική θα λέγαμε φάση: αυτόν της βιομηχανικής επανάστασης και αυτόν της χρηματιστηριακής αγοράς.

Πώς, όμως, διαθέτται στο κοινωνικό ασυνείδητο ο ψυχολογικός μηχανισμός του Χρηματιστηρίου, και πώς εσωτερικεύονται οι αντιδράσεις τις νεότευκτης χρηματιστηριακής αγοράς των Αθηνών; Στη ρητορική, αυτή ερώτηση έρχεται να καταθέσει τη δικιά της μαρτυρία η λογοτεχνία. Σαν άλλος Balzac, ο Αγγελος Βλάχος, καταγράφει την ιστορία πίσω από την Ιστορία, παραδίδοντας στο σημερινό αναγνώστη ή ερευνητή το ψηφιδωτό των ανθρώπων που, είτε καλοπροσαύρετα είτε κακοπροσαύρετα, κινούνται γύρω από το χρηματιστηριακό παιχνίδι⁽³⁵⁾. Στο διήγημά του αφηγητής είναι μιά από τις μετοχές της Εταιρείας του Λαυρίου, η οποία και αυτοσυστήνεται ως “κνοφορηθείσα ἀν τὸ Εὐκεφαλὸν φιλοπάτριδος ἴμιογενοῦς”. Η μετοχή-ηρωϊδα του διηγήματος αναθυμάται τον πολυτάραχο βίο της, καθώς ο σταδιακός εκπεσμός της την οδηγεί από τα ανώτερα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Μέσα από αεροστεγή θησαυροφυλάκια ή κλεισμένη σε ανασφαλή ερμάρια, ακούει τον ψήφυρο των πληροφοριών, τα

“πούλα-αγόραζε” του φθίνοντος 19ου αιώνα. Κι αν στην αρχή ο απόηχος των ανθρωπίνων πράξεων είναι εγκωμιαστικός για τη φιλαυτία της λαυριακής μετοχής, γρήγορα θα αισθανθεί την απαξίωση και τον εξευτελισμό της. Αφού αποχωρισθεί τα αστικά σπίτια των πρώτων κατόχων της, θα βρεθεί να αλλάζει χέρια σε ύποπτα καταγώγια για να καταλήξει στο “Καφενεόν^{TM} ΕΞΩραία ΑΕΕλλάς”, όπου (γωνία Ερμού και Αιόλου) λειτουργεί το πρώτο Χρηματιστήριο. Σταματάμε για λίγο στο ιστορικό καφενείο, για να αναλογιστούμε έναν παραλληλισμό: η λειτουργία του λονδρέζικου χρηματιστηρίου στα καφέ της οδού Alley κατά τον 17ο και 18ο αιώνα και οι πρώτες “συνεδρίες” στην Ωραία Ελλάδα εγγράφονται σε μια κανονικότητα της ιστορίας ή αποτελούν άραγε έναν κοινότοπο μηχανισμό άμυνας μποροστά σε μια οικονομική δραστηριό-

Αλληρορία: η Αθηνά και τα αγαθά της μεταλλευτικής – κτίριο ΑΤΕ, πρόην Σερπιέρη. (Από την Εκδοση της ΑΤΕ, το Αρχοντικό της Αγροτικής Τράπεζας).

τητα που δεν έχει ακόμη αποδείξει τη ρώμη της;

Η μεταφορά που χρησιμοποιεί ως εκφραστικό μέσο ο Αγγ. Βλάχος χρωματίζει τον κοινωνικό απόηχο του πρώτου ελληνικού limit down, αλλά και υποδηλώνει συντηρητική στάση απέναντι στις ταλαντώσεις της οικονομίας.

3 σιωπές και παύσεις της οικονομικής ιστορίας

Εάν οι πιγές δίνουν πληροφορίες που επιτρέπουν τη σήμανση των λεξεων οι οποίες στη διαχρονική τους πορεία έχουν εννοιολογηθεί διαφορετικά⁽³⁶⁾, η ίδια σημασιολογική μεταφορά διαθλάτται και επί των οικονομικών φαινομένων. Σταχυολογώντας σημεία-τομές στην οικονομική δραστηριότητα των ομογενών, παρατηρήσαμε με ποιο τρόπο οι ομόκεντροι κύκλοι αρχίζουν σιγά σιγά να εστιάζουν στην ελληνική πρωτεύουσα. Καθώς η πολύμορφη δράση της Διασποράς τη φέρνει κοντά στους χρηματοοικονομικούς θεσμούς της Ευρώπης, προσματικά αποτυπώνεται η αντίστροφη πορεία προς τη μετάγγιση των οικονομικών επιφαινομένων στην ελληνική επικράτεια. Εφ' όσον η ιστορία μπορεί να ανατρέχει στα λιγότερο εκκωφαντικά γεγονότα, αυτά που ξετυλίγονται σταδιακά και με ταπεινότητα στο χρόνο⁽³⁷⁾, η διαπραγμάτευση του μηχανισμού της οικονομίας παραπέμπει και σε άλλες, πέραν από ποσοτικές, μαρτυρίες.

Γενική άποψη Λανδίου.

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

επεξηγηση υποτιτλων

* *A. “αἱ τιμαὶ ὅς τὰν πραγμάτων ἀνεβαίνονταν καὶ κατεβαίνονταν δύν στέκονταν ποτὲ εἰς μίαν στάσιν”*

Σκέψεις άγνωστου εμπόρου, διατυπωμένες στα περιθώρια εντύπου, με τα προϊόντα που εμπορεύονται οι Ελληνες πραγματευτές του Αμστερνταμ, ενώ προβλέπονται και δυό κενές στήλες για τη σημείωση των προτεινόμενων στη Μπούρσα τιμών. Οπως μας πληροφορεί ο Φιλιππος Ηλιού, το χρησιακό αυτό μονόφυλλο, ανήκει στις πρώτες εκδοτικές προσπάθειες του Κοραή, όταν ο μετέπειτα σοφός δεν είχε ακόμη στρέψει το εκδοτικό του ενδιαφέρον στους Ελληνες κλασσικούς [Φ. Ηλιού. (επιμ..), Σταμάτης Πέτρου. Γράμματα από το Αμστερνταμ, Αθήνα: Ερμής, 1976, σ. λθ^ο, και 73].

** *B. “... φρόντισε ν' ἀνοίξεις πόρταν πλουσίου τινες ΑΕβραιόν δια να κάμινεις ἀργασίας χρηματιστικας μαζί του καὶ ὅφεις τοῖς Ελληνας να παραδέρνονταν με τα δέθεν ἀμπορικά των...”*

Συμβουλή του Ξενοφώντα Μπαλή προς τον Ανδρέα Συγγρό, όταν ο τελευταίος πρωτοφθάνει στο Λονδίνο για επιχειρήσεις [Α. Συγγρός, Απομνημονεύματα, τόμος Β', φωτοστατική ανατύπωση της έκδοσης του 1908, επιμέλεια Αλ. Αγγελου, Μ. Χρ. Χατζηιωάννου, Αθήνα: Εστία, 1998, σ. 245].

*** *A. Ο Λανχιφάγος ή “δός μου μερικας μετοχας δια να σιωπήσω*

Φ.Α. Συγγρού, Απομνημονεύματα, Τ. Γ', σ.78.

**** *B. “Λανχιακές μετοχές ἀπομνημονεύματα”*

Αγγελος Βλάχος, Διηγήματα, Αθήνα: Νεφέλη (σειρά Η πεζογραφική μας παράδοση), 1997, σ. 129-176.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

⁽¹⁾ JEAN-CLAUDE GONNEAU, *La bourse de Londres*, Παρίσι: Economica, 1990, σ. 5.

⁽²⁾ *ibid.*, σ. 8-9.

⁽³⁾ Χάριν παραδείγματος, αναφέρουμε τη μελέτη: J.-G. DA SILVA, *Banque et crédit en Italie au XVIIe siècle*, Παρίσι: Klincksieck, 1969, 2 τ.

⁽⁴⁾ Κατά την περιγραφή του ηπειρώτη εμπόρου Ιω. Πρόγκου, όπως την παραθέτει ο Φ. Ηλιού [Σταμάτης Πέτρου, Γράμματα από το Αμστερνταμ, Αθήνα, Ερμής 1976, σ. 73].

⁽⁵⁾ Οπως ο ίδιος ο Κοραής ωρτά δηλώνει στους συνετάρους του: "...Ιπου ἀφαντάσθηκα να κάμω πράγματα Ιπου να με τα δύκαπε ποτε ωριμά Οός ἀδρ, καταταγινόμουν ε σ αέτε να ἀνοίξω τρόπους με τα μέσον τχν φιλον μου, κατ πλούτου κατ τημέσ, να εέτυχήσω κατ τεν ἔσαντο μου, κατ ἀκείνους Ιπου με δύστελαν". Αδ. ΚΟΡΑΗΣ, *Αλληλογραφία*, τ. Α', 1774-1798, επ. Κ. Θ. Δημιαράς Α. Αγγέλου et al., Αθήνα: Εστία, 1964, επιστολή 1, 23.9.1774, σ. 4.

⁽⁶⁾ Αυτή είναι η άποψη του Σπ. Ασδραχά, όπως μας την παραδίδει και πάλι ο Φ. Ηλιού [*ibid.*, σ. νε']..

⁽⁷⁾ ΚΟΡΑΗΣ, *Αλληλογραφία*, τ. Γ', 1810-1815, επ. 547.

⁽⁸⁾ Η αλληλοδιαδοχή στην ευρωπαϊκή οικονομική "πρωτοκαθεδρία" των πόλεων Αμστερνταμ και Λονδίνου δεν είναι, ίσως, άσχετη από το γεγονός ότι πρόκειται για προτεσταντικές κοινωνίες. Σύμφωνα με τη γνωστή θέση του Max Weber η Μεταρρύθμιση άνοιξε το δρόμο προς την άνθηση του καπιταλισμού [M. WEBER, *Die protestantische Ethik*, Tübingen, 1920, και ελληνική έκδοση, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα των καπιταλισμού*, Αθήνα, 1978]. Οπωσδήποτε, υπάρχει διάσταση στον τρόπο που η προτεσταντική και η καθολική κοινότητα αντιμετώπισαν την οικονομική δραστηριότητα. Στην εύγλωττη ανάλυση του Jaque LE GOFF για την οικονομική ζωή στο δυτικό Μεσαίωνα, καταγράφεται η μεταρρυτική προσέγγιση των τραπεζικών εργασιών αλλά και η πρόσληψη της τοκογλυφίας ως μεγίστης αμαρτίας [J. Le Goff, *La bourse et la vie. Economie et religion au Moyen Age.*, Παρίσι: Hachette (coll. textes du XXe siècle), 1986, s. 9-17].

⁽⁹⁾ Για τη σταδιακή οργάνωση του Stock Exchange και την εξέλιξη του θεσμού κατά το 180 και 190 αιώνα, cf. E. V. MORGAN, W. A. THOMAS, *The Stock Exchange. Its history and functions*, Λονδίνο, β' έκδ., 1969, σ. 58-63. Επίσης για τη λειτουργία του City ως διεθνούς δανειοδοτικού κέντρου κατά το 190 αιώνα, cf. H. MCRAE, FR. CAIRNCROSS, *Capital City. London as a financial centre*, Λονδίνο: Methuen, 1973, σ. 6-10.

⁽¹⁰⁾ AN. GUILLAME, M. -CL. ESPOSITO, Londres. *Histoire d'une place financière*, Παρίσι: PUF (coll. politique d'aujourd'hui), 1993, σ. 57-59.

⁽¹¹⁾ E. J. HOBSBAWM, *Εθνη και εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, (ελλην. μετάφρ.), Αθήνα, Καρδαμίτσας, 1990, κεφ. 1, "Το έθνος ως νεωτερισμός: από την επανάσταση στον φιλελευθερισμό", και ειδικότερα, σ. 65-66. Επίσης για μια γενική εποπτεία στα ζητήματα της βιομηχανικής επανάστασης και στη διαδικασία σχηματισμού της εθνικής οικονομίας στη M. Βρετανία, cf.: idem, *Industry and Empire*, Λονδίνο, 1990, passim.

⁽¹²⁾ Σεμιναριακή εισήγηση του Σπ. Ασδραχά στο KNE/ EIE, 20-4-1999.

⁽¹³⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *Απομνημονεύματα ... op. cit.*, σ. 236-237.

⁽¹⁴⁾ Cf. J.-CL. GONNEAU, *La bourse de Londres ... op. cit.*, σ. 11.

⁽¹⁵⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *ibid.*, σ. 241-242.

⁽¹⁶⁾ Η συνεργασία αυτή με τον κρατικό τραπεζικό οίκο θα εξελιχθεί σε μόνιμη. Μάλιστα όταν ο Συγγρός ιδρύει το 1872 την Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως, θα συμφωνήσει με τον Bischoffsheim την έκδοση σε δημόσια εγγραφή των μετοχών της στη χρηματιστηριακή αγορά του Αονδίνου, η οποία διενεργείται ταυτόχρονα με αυτήν της Κων/λεως. Οπως ο ίδιος ο Συγγρός σημειώνει η εισαγωγή μετοχών στο λονδρέζικο Χρηματιστήριο, ήταν πράξη πρωτοφανέρωτη, για ξένη ιδιωτική Τράπεζα, και μάλιστα Τουρκική.

⁽¹⁷⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *ibid.*, σ. 244. Επίσης, cf. το σχετικό κεφάλαιο των Απομνημονευμάτων "Το χρηματικόν μεγαλειον των Αγγλων", σ. 274-291.

⁽¹⁸⁾ Cf. H. MCRAE, FR. CAIRNCROSS, *Capital City. London as a financial centre*, ... *op. cit.*, σ. 11-15 & A. GUILLAME, M. ESPOSITO, *Londres Histoire d'une place financière ... op. cit.*, σ. 60

⁽¹⁹⁾ E. J. HOBSBAWM, *Εθνη και εθνικισμός ... op. cit.*, σ. 65.

⁽²⁰⁾ Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, βιβλιογραφικός οδηγός του Σπ. Ασδραχά, Αθήνα: Θεμέλιο, 1988, σ. 91.

ΙΣΤΟΡΙΑ • ΤΡΑΠΕΖΕΣ

⁽²¹⁾ Θ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Οι κρίσεις στην Ελλάδα 1830-1857. Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές όψεις*, τόμος Β', 1845-1857, Αθήνα: Κριτική, 1994, σ. 241.

⁽²²⁾ Για τα παραπάνω ζητήματα παραπέμπουμε στην κλασική πλέον μελέτη: Γ.Β. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, *Το ζήτημα των Τραπέζων, 1871-1873. Οικονομική και πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα του ΙΘ' αιώνα*, πρόδοιος Κ. Θ. Δημαρά, β'. εκδοση, Αθήνα: MIETE, 1989.

⁽²³⁾ Cf. : R. IRVING WARSHOW, *Wall Street. Histoire de la Bourse de New York des origines à 1930*, γαλ. μετ., Παρίσι: Payot, σ. 29.

⁽²⁴⁾ Για τους λόγους που ο Α. Συγγρός προηγείται των υπολοίπων κραταιών τραπεζιών της Κωνσταντινούπολης, όσον αφορά τη διείσδυση στον ελληνικό χώρο, cf. : Α.Δ. ΑΓΓΕΛΟΥ, Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, "Εισαγωγή", in: A. Συγγρού, *Απομνημονεύματα*, Τ. Α', Αθήνα: Εστία, 1998, σ. 66-78.

⁽²⁵⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΥ, *Απομνημονεύματα*, Τ. Γ' σ. 40-4.

⁽²⁶⁾ Το ζήτημα είναι, βεβαίως, πολύ πιο περίπλοκο, απ' ό,τι μπορεί να υπονοηθεί στα πλαίσια μιας μικρής εργασίας. Για την εξέλιξη των οικονομικών ιδεών γύρω από το ζεύγος της βιομηχανίας, στα όρια του ελληνικού κράτους, παραπέμπουμε τον αναγνώστη στην Εισαγωγή, του Μ. ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Κείμενα για την ελληνική βιομηχανία το 19ο αιώνα. Φυσική εξέλιξη ή προστασία*, Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1994. Επίσης, για μια συνολική οπτική επτά της ελληνικής βιομηχανίας, cf. τις μελέτες: Χρ. ΑΓΡΙΑΤΩΝΗ, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα: ΙΕΠΕΤ, 1986 Χρ. ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1993.

⁽²⁷⁾ Ε. Καφος, "Το Λαυρεωτικό", *Ιστορία των Ελληνικού Εθνους*, τ. ΙΓ', Νεώτερος ελληνισμός από το 1833 ως το 1881, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 313-315. Ειδικότερα στις παραπέτρους του Λαυρεωτικού ζητήματος αναφέρονται οι μελέτες: D. DONTA, *Greece and the Great Powers, 1863-1875*, Θεσσαλονίκη: Institute for Balkan Studies, 1966 Γ. Ν. ΔΕΡΜΑΤΗΣ, *Η οικονομική λειτουργία της πόλης των Λαυρίου στη χρονική περίοδο 1865-1909. Οι συνέπειες στην οικονομική και πολιτική ζωή της Ελλάδος*, Λαύριο: Βιβλιοθήκη της Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής, 1990.

⁽²⁸⁾ Την άποψη ότι ο Δελτηγιώργης εμφύσησε στην κοινή γνώμη την πεποίθηση περί του "θησαυρού του Λαυρίου", υποστηρίζει και ο Συγγρός. Ο ίδιος, μάλιστα, αναφέρει ότι στις κατ' ιδίαν συζητήσεις με τον πρωθυπουργό πλέον Δελτηγιώργη, ο τελευταίος έχει επίγνωση της υπερτιμημένης αξίας των εκβολάδων.

⁽²⁹⁾ Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής, Περιόδος Γ-Σύνοδος Β, 15, 16, 17 & 18 Μαρτίου 1871, συζητήσεις επί του νομοσχεδίου περί φροδολογίας των εκβολάδων Λαυρίου. 19-4-1871, εισαγωγή νομοσχεδίου "περί παραχωρήσεως των εκβολάδων Λαυρίου". Συζητήσεις επί του Νομοσχεδίου καθ' όλη τη διάρκεια του Απριλίου και Μαΐου 1871.

⁽³⁰⁾ Α. ΣΥΓΓΡΟΣ, *Απομνημονεύματα ... op. cit.*, τ. Γ, σ. 53-63.

⁽³¹⁾ *ibid*, σ. 87.

⁽³²⁾ *ibid*, σ. 76-76.

⁽³³⁾ Ο ίδιος ο Συγγρός μας λέει πως κατέβαλε, για να μετοιάσει τη λαϊκή οργή, τις 2.000 δι-κές του μετοχές, ενώ αγόρασε και άλλες 800 υπερτιμημένες, τις οποίες κατά τα γραφόμενά του τις διέθεσε στην αρχική, ονομαστική τιμή.

⁽³⁴⁾ ΣΥΓΓΡΟΣ, *Απομνημονεύματα*, τ. Γ, ... op.cit., , σ. 85-87.

⁽³⁵⁾ Είναι πράγματι ενδιαφέρουσα η αποτύπωση των νεότευκτων αθηναίων χοηματιστών. Η οπτική του διηγηματογράφου του περασμένου αιώνα δεν είναι ξένη από σύγχρονες ερευνητικές προσεγγίσεις. Cf. MITCHEL Y. ABOLAFIA, *Making markets. Opportunism and restraint on Wall Street*, London /Cambridge, 1996, passim.

⁽³⁶⁾ Σπ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία*. ΙΗ και ΙΘ αιών. Υποθέσεις και προσεγγίσεις, β' έκδ., Αθήνα: 1988, σ. τε' .

⁽³⁷⁾ Ch. SAMARAN, *Encyclopédie de la Pléiade. Ιστορία και μέθοδοί της*, ελλην. μετ., Αθήνα: MIETE, 1979, σ. 10.

Σημείωση: Αναλυτικός κατάλογος πηγών και Βιβλιογραφίας θα δημοσιευθεί μετά την ολοκλήρωση του σχετικού θεματικού κύκλου.